

OD AUTONOMIE KE STÁTNÍ KONTROLE? UNIVERZITA VE VÍDNI A VE ŠTÝRSKÉM HRADCI V 16. STOLETÍ

GERNOT HEISS

V průběhu stopadesáti let, od r. 1450 do r. 1600, bylo v německém jazykovém prostoru s úspěchem založeno šestnáct univerzit (z toho sedm po vystoupení Luthera)¹, nepočítaje v to řadu akademií a latinských škol, které ve svých vyšších třídách vyučovaly artes, a z nichž se v některých případech také vyvinuly univerzity. Tuto konjunkturu ovlivnili zvláště silně vládci jednotlivých teritorií. Zájmy a vliv zemských vládců hrály jistě už předtím hlavní roli při vzniku a rozvoji univerzit. Také ve středověku byly univerzity více nebo méně závislé na panovníkovi, a má-li být řeč o autonomii, pak už v této době sotva šlo o nezávislost na panovníkovi, nýbrž o privilegované právní postavení univerzity ve městě.

---

¹ Kurt MÜHLBERGER, *Zu den Krisen der Universität Wien im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzungen*. v: Bericht über den 18. österreichischen Historikertag in Linz 1990 (=Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 27, Wien 1991) 271 n., uvádí univerzitu v Greifswaldu (1456), ve Freiburgu i. Br. (1457), v Basileji (1460), Ingolstadt (1472), Trevíru (1473), Mohuči (1477), v Tübingenu (1477), ve Wittenbergu (1502), Frankfurtu n. Odrou (1558), Marburgu (1527), v Královci (1544), Dillingenu (1553), v Jeně (1558), v Helmstedtu (1576), Würzburgu (1582) a Štýrském Hradci (1585); odvolává se na příslušná dílčí pojednání v: Laetitia Boehm, Rainer A. Müller (Ed.), *Universitäten und Hochschulen in Deutschland, Österreich und der Schweiz* (Düsseldorf 1983).

O rozsahu pravomocí univerzitních privilegií se ovšem diskutovalo už od jejich vzniku, a apologeti křesťanského univerzalizmu je ob-
sáhle vyložili.² Položili tím základy mýtu o autonomii, který byl
vytvořen v 19. století na obranu proti zásahům státu.³ Roger Chartier
a Jaques Revel ve své práci o dějinách univerzity kritizují univerzitní
historiografii za to, že odedávna idealizovala korporativní status a že
chtěla podpořit a propagovat stanovisko univerzitních reformátorů,
podle kterého je předpokladem pro rozvoj vědy úplná nezávislost
univerzitního společenství. Chartier a Revel především kritizovali, že
se původní program – potvrzení ochrany proti zásahům státu – stal
pro tyto historiky ideologií, které už sami nerozuměli a která nekon-
trollovatelně určovala jejich bádání.⁴

Věda a vzdělání určitě nejsou nezávislé na sociálním vývoji a na po-
litických zájmech. V souvislosti se závislostí univerzit na společenských
a politických událostech v procesu budování země jako uzavřeného te-
ritoria se v novější literatuře hovoří o první fázi *nacionalizace*⁵ univer-
zit už ve 14. století. Za počátek této první fáze, ve které zesílila vazba
univerzit na panovníky, případně na zemi, se pokládá 13. století, a sou-
dí se, že nejvážnější příčinou tohoto vývoje byla postupná ztráta pres-
tiže a významu univerzální moci papeže a císaře. Do této fáze spadá
role, jakou sehrála pařížská univerzita v galikanismu. Do této první fáze

---

² Srov. k tomu odkazy na pamětní spis Alexandra von Roesse z r. 1288 v: Rudolf
STICHWEH, *Der frühmoderne Staat und die europäische Universität. Zur Interaktion
von Politik und Erziehungssystem im Prozeß der Ausdifferenzierung (16.–18.
Jahrhundert)* (Frankfurt a. M. 1991) 15nn., v nichž „univezita vystupovala vedle říše
a církve jako třetí univerzální moc Západu“, *studium* vedle *sacerdotium* a *imperium*.

³ Srov. Jürgen HABERMAS, *Die Idee der Universität – Lernprozesse*. V: tentýž, *Eine Art
Schadensabwicklung* (= es NF 453, Frankfurt a. M. 1987) 71–99.

⁴ Roger CHARTIER, Jacques REVEL, *Université et société dans l'Europe moderne: position
de problèmes*. V: *Revue d'Histoire moderne et contemporaine* 25 (1978) 353–374.

⁵ Laetitia BOEHM, *Einführung*. V: Laetitia Boehm und Rainer A. Müller (Ed.) *Universi-
täten und Hochschulen in Deutschland, Österreich und der Schweiz* (Düsseldorf
1983) 17.

⁶ K založení vídeňské univerzity srov. také Frank REXROTH, *Städtisches Bürgertum
und landesherrliche Universitätsstiftung in Wien und Freiburg*. V: Heinz Duchhardt
(Ed.), *Stadt und Universität* (= *Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für
vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen* 33, Köln-Weimar-
Wien 1993) 13–31, zde 17–23.

„*nacionalizace*“ univerzity spadá založení univerzity v Praze a ve Vídni, jasně určené zájmy panovníka.⁶ Dále sem patří okolnosti, které vedly k odchodu německých profesorů z Paříže (který opět umožnil úspěšné druhé založení vídeňské), sem patří také příčiny odchodu německého univerzitního národa z Prahy v roce 1409 a povinná přísaha z roku 1462, kterou se pražská univerzita omezila na výuku utrakvistů.⁷

Otázku vývoje *od autonomie ke státní kontrole*, kterou jsme si položili úvodem, je tedy třeba v mnohém ohledu relativizovat: vliv teritoriálního pána na univerzitě není nic nového a případ od případu postihoval už před rokem 1450 i univerzitní samosprávu; nejednou byla předmětem sporu dokonce korporativní autonomie. Na druhé straně se v prvním století novověku výrazně zostřovala tendence k větší závislosti univerzity na zeměpánovi, na kterou se ptáme v titulu tohoto pojednání. Tento vývoj k *zemské univerzitě* a příčiny a souvislosti tohoto vývoje ukážeme a objasníme v následující části na příkladu spolupráce mezi jezuity a zemskými vládci při reformě vídeňské univerzity v 50. letech a při zakládání univerzity ve Štýrském Hradci v 80. letech 16. století.

Jezuité a univerzitní reforma Ferdinanda I.

Na počátku Lutherovy reformace se zhroutil tradiční systém vzdělání orientovaný na církev. Staré instituce se však většinou rychle obnovily a navíc docházelo k zakládání četných nových vyšších vzdělávacích ústavů. Jejich zakládání nebylo nyní motivováno ani tak univerzalistickými představami, které byly v centru zájmu ve středověku, nýbrž novými požadavky: potřebou vzdělaných kněží pro příslušné

Ve své zakládací listině zdůvodnil Karel IV. zřízení pražského učení svojí láskou k Čechám: Ernst SCHUBERT, *Motive und Probleme deutscher Universitätsgründungen des 15. Jahrhunderts*. V: Peter Baumgart und Notker Hammerstein (Ed.), *Beiträge zu Problemen deutscher Universitätsgründungen der frühen Neuzeit* (= Wolfenbütteler Forschungen 4, Nendeln/Liechtenstein 1978) 54 pozn. 64.

⁷ Ivana ČORNEJOVÁ und Michal SVATOŠ, *Die Universität Prag im 16. und 17. Jahrhundert. Eine Wende*. V: Kurt Mühlberger und Thomas Maisel (Ed.), *Aspekte der Bildungs- und Universitätsgeschichte. 16. bis 17. Jahrhundert* (= Schriftenreihe des Universitätsarchivs – Universität Wien 7, Wien 1993) 40 f.

církve a potřebou právnicky vzdělaných a spolehlivých úředníků pro moderní správu země.

V habsburských zemích střední Evropy, kde se jedna z obou starých univerzit – pražská – stala místem vzdělávání utrakvistického kléru a druhá – vídeňská – procházela vleklou krizí⁸, byly problémy se vzdělávacími institucemi těžší a vleklejší než na jiných územích říše. Panovnické úsilí o ozdravení vídeňské univerzity směřovalo k posílení vlivu panovníka na konfesně jednoznačnou římsko-katolickou orientaci, neboť vina za úspěchy protestantů (protestantských spisů a kazatelů) se už ve 20. letech 16. století přičítala nedostatku vzdělaných katolických kněží.

V reformách z roku 1533 a 1554 upevnil Ferdinand I. postavení svého reprezentanta – superintendenta – na univerzitě. Jeho kompetence sahala od „strážce privilegií a nadací ... ke kontrolnímu orgánu ze strany panovníka, s rozsáhlými pravomocemi nejen nad ‚státními‘ dotacemi, ale také nad všemi ‚autonomními financemi‘ a účelově vázaným majetkem univerzity, a dokonce až k dohlížecímu orgánu nad profesory a studenty“. Roku 1556 mu byl také svěřen úkol bdít nad konáním přednášek a pravidelně navštěvovat burzy.⁹ Navzdory tomuto úsilí nebyla atraktivita vídeňské univerzity příliš velká. Studenti se vyhýbali městu, které vzbuzovalo strach díky tureckému nebezpečí a morové nákaze,¹⁰ a které bylo očividně málo atraktivní také svojí nabídkou výuky. Mnoho se nezměnilo,¹¹ ani když Ferdinand zakázal svým poddaným studovat na jiných univerzitách než ve Vídni, Freiburgu

---

⁸ Srov. Arthur GOLDMANN, *Die Wiener Universität 1519–1740*. V: *Geschichte der Stadt Wien*, ed. Vom Altertumsvereine zu Wien VI (Wien 1918) 1–25. Mühlberger, *Zu den Krisen der Universität Wien*, passim.

⁹ Kurt MÜHLBERGER, *Bildung und Wissenschaft. Kaiser Maximilian und die Universität Wien*. V: Friedrich Edelmayer und Alfred Kohler (Ed.), *Kaiser Maximilian II. Kultur und Politik im 16. Jahrhundert* (= *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit* 19, Wien-München 1992) 203–230, zde 206.

¹⁰ Goldmann (*Wiener Universität* 1–14) a Mühlberger (*Zu den Krisen der Universität Wien* 272 f.) uvádějí jako důvody nepřítomnosti studentů vedle reformace a konkurence v podobě nových založení také ohrožení Turky a častý výskyt moru zvláště ve Vídni.

¹¹ Srov. odpovídající ročníky v: *Die Matrikel der Universität Wien III: 1518/II – 1579/I*, bearbeitet von Franz Gall und Willy Szaivert (= *Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 6. Reihe: *Quellen zur Geschichte der Universität Wien*, 1. Abt.: *Die Matrikel der Universität Wien*, Wien-Köln-Graz 1971).

nebo Ingolstadtu,¹² a když přiměl stavy, aby poskytly stipendia studentům teologie na vídeňské univerzitě.¹³ Většina šlechticů i měšťanů posílala nadále své syny na zahraniční a evangelické univerzity a stipendijní místa na univerzitě ve Vídni zůstávala nevyužita.

Dalším pokusem bylo povolání jezuitů z ciziny do Vídně v roce 1551. Již v průběhu deseti let od svého založení prokázali jezuité své přísně katolické a teologické zaměření a díky struktuře studia a studijní kázni podle *modus parisiensis* se jejich koleje staly slavnými. S pomocí jezuitů zde měl být vychován nový, vzdělaný a disciplinovaný katolický klérus, zároveň však také disciplinovaná a věrná světská katolická elita. V jednom dopise Ferdinanda I. Ignáci z Loyoly se zdůrazňuje, jak je proti šíření „špatného“ a „kacířského“ učení nutné nechat vyučovat katolickou mládež (mužského pohlaví) katolickými muži, kteří by byli vzorem nejenom svým teologickým vzděláním, ale také svojí „čistotou mravů“. Přitom se počítalo s tím, že ve vídeňské koleji budou bydlet s otci z Tovaryšstva Ježíšova mladíci vhodní pro studium, takže odtud – „jako z dílny ctností“ – vyjdou jezuité, zdatní kazatelé a ti, kdož mohou být užiteční na farách nebo v jiných církevních, ale i světských úřadech, každý podle svých schopností.¹⁴

Již tyto formulace svědčí o tom, že důvodů pro založení koleje bylo více než jenom zřízení místa pro předuniverzitní vzdělávání, a že vyučování jezuitů po vzoru pařížské univerzity „kde Tovaryšstvo zpočátku studovalo a jejíž studijní běh zná“,¹⁵ mělo být vzorem pro

¹² Dekret Ferdinanda I. z 5. 4. 1548. Srov. Rudolf KINK, *Geschichte der kaiserlichen Universität Wien*, 1. Band (Wien 1854) 297 n. a dekret z roku 1556, str. 300.

¹³ Srov. Josef JAEKEL, *Ferdinand I. und die Stipendianten aus den Partikularschulen Oberösterreichs 1551–1554*. V: Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte 5 (Wien-Leipzig 1904) 69n.

¹⁴ Ferdinand I. Loyolovi 11. 12. 1550, ed. Cartas de San Ignacio de Loyola II (Madrid 1875) 548 n. Stejný úkol, tzn. vytvořit duchovní a světové vůdčí síly, uvádějí v této době také panovníci vůči univerzitě: Goldmann, Wiener Universität 24 v dopise Ferdinanda I. z počátku r. 1551 a v „Neue Reformation“ univerzity z 1. 1. 1554, ed. Rudolf Kink, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien II: Urkundliche Beilagen* (Wien 1854, Reprint Frankfurt a.M. 1969) 373–401.

¹⁵ Polanco (z Loyolova pověření) Jajovi, Řím, 8. 8. 1551, ed. Monumenta Ignatiana series prima. S. Ignatii de Loyola SJ fundatoris Epistolae et Instructiones I.–XII (=Monumenta Historica SJ /22, 26, 28, 29, 31, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 42/ Madrid 1903–1911 /dále: Mon. Ignatiana I) III 602–605.

disciplinované studium univerzitní. Neboť v dějinách vídeňské jezuitské koleje napsaných, asi o dvacet let později, se také říkalo: „... z toho důvodu, mimo jiné, povolal král Ferdinand Tovaryšstvo, aby přišlo na pomoc hroutící se univerzitě“.¹⁶ Třicet vzorných žáků z koleje spolu s oběma profesory teologie, kteří měli být z Řádu objednáni¹⁷, mělo docházet na univerzitní přednášky, být ostatním studentům teologie „příkladem dobrého vedení života“ a podnítit ono vyučování, „ve kterém se disputuje a které i jinak probíhá jako v Paříži a ve Španělsku“.¹⁸ Jak bylo zdůrazněno, jako řeholníci nemohli jezuité poskytnout kněžský dorost, jehož vzdělání bylo prvořadým úkolem. Patrně proto byli plánováni z jiných zemí ti stipendisté teologie, kteří měli být pro své špatné předběžné znalosti vyučování nejprve „v jazyce latinském, a když by byli způsobilí, také v řečtině a hebrejštině, takže nakonec – až budou dobře vzděláni v humanitních předmětech – začnou ve velkém počtu, ... přibližně sto žáků, s artes“. Pravidelně pak také ti, co přijdou po nich, „vždy se zřetelem na teologii jako cílem“.¹⁹

Třebaže tyto náročné úkoly nebyly ve svých počátcích pro nedostatek jezuitů (vyučujících i studujících) a pro nepřítomnost stipendistů teologie na vídeňské koleji realizovány, stala se kolej – již díky těmto plánům – už v prvních deseti letech své existence záchránkyní a posléze obávanou konkurencí univerzity. V původních plánech byl vídeňské jezuitské koleji prisouzen úkol připravovat učitele pro jazykové a humanitní třídy, později také pro artes a teologii. Podle zpráv Claudia Jaja, souputníka Loyoly a prvního rektora vídeňské koleje, chtěl panovník a ti jeho rádci, kteří podporovali jezuity, veřejným vy-

---

¹⁶ *Historia Collegii SJ Viennensis ab anno 1550 usque ad annum 1567*, auctore (secundum sententiam traditam) Laurentio Magio SJ, stroj. opis rukopisu 118.E.5 kláštera Pannonhalma pořídil Antonio Petruch SJ, Archiv der österreichischen Provinz SJ in Wien, 25.

¹⁷ Ferdinand I. Loyolovi, 11. 12. 1550, ed. Loyola, *Cartas II* 548 n. (dva profesoři teologie z řádu Tovaryšstva mají učit na univerzitě a současně se má zavést vyučování teologie pro jezuity i nejezuitské žáky také v koleji). Srov. také Jajus Loyolovi, Augsburg, 12. 9. 1550 (= *Monumenta Historica SJ* /24/, Madrid 1903 /dále: Ep. Jaji), Ep. Jaji 358.

¹⁸ Jajus Loyolovi, Vídeň /21. 7. 1551/, ed. *Epistolae PP. Paschasii Broeti, Claudii Jaji, Joannis Codurii et Simonis Rodericii SJ*, Ep. Jaji 370.

¹⁹ Polanco (z pověření Loyoly) Jajovi, Řím 8. 8. 1551, ed. *Mon. Ignatiana I/III* 602–605.

učováním v jezuitské koleji vytvořit navíc paralelní zařízení k artistic-
ké fakultě, které mělo jako konkurence oživit studijní činnost na uni-
verzité.²⁰ Tam by pak následně mohli být nahrazeni nábožensky
nespolehliví profesori. Na vídeňské univerzitě, psal Jajus 9. prosince
1551, jsou sice dobří profesori humanitních předmětů,²¹ řečtiny, heb-
rejštiny, filozofie,²² medicíny a práva, jsou však částečně podezřelí
z „hereze“. Vzhledem k jejich kvalitě je král ani univerzitní předsta-
vení nechtěli propustit ihned, nýbrž chtěli přezkoumat jejich víru
a propouštět postupně ty, kteří nebyli věrnými katolíky a nebyli
ochotni se změnit. Aby za ně měli náhradu, „a aby podnítily svaté sou-
peření tím, že se bude přednášet na různých kolejích“, chtějí, aby se
na jezuitské koleji přednášela humaniora, jazyky a artes.²³

Ve svých plánech pro Prahu šli jezuité v tomto desetiletí ještě
o něco dále. V tomto městě s čistě utrakvistickou univerzitou byla vý-
chozí situace výrazně jiná než ve Vídni, kde mohli jezuité již na po-
čátku obsadit dvě ze tří profesur teologie. „Císařská“²⁴ jezuitská kolej
v Praze byla plánována téměř jako římsko-katolická alternativa Karlovy
univerzity.²⁵ Když se v roce 1557 zvažovalo, že se pro nedostatek uči-

---

²⁰ V *Historia foundationis collegii Pragensis*, Národní knihovna v Praze, rkp. I A fol. 30r se podobné působení potvrzuje už pro první rok pražské koleje, která prý byla konkurencí Karlově univerzitě: žáci jezuitů se prý naučili za tři měsíce tolik latiny, kolik studenti na univerzitě za dva roky; poté si prý učitelé na Karlově univerzitě vy-mohli od magistrátu dekret proti návštěvě jezuitské školy; „simul hereticorum ma-gistris velut e veteras excitati ne quid nostris concederent, longe diligentius labores suos prosequi, disputationes academicae instauratae, excitationes aliae scholarum, quas pridem omiserant, in usum revocatae ...“

²¹ K tomu jezuité počítali gramatiku, historii, poezii a rétoriku: Karl HENGST, *Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten. Zur Geschichte in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinander-setzung* (Paderborn-München-Wien-Zürich 1981) 58.

²² Jezuité k tomu počítali logiku, fyziku, metafyziku, etiku a matematiku: tamtéž.

²³ Jajus Loyolovi, Vídeň, 9. 10. 1551, ed. Ep. Jaji 375. Srov. Jajus Loyolovi, Vídeň, 16. 12. 1551, ep. Jaji 377: Ferdinand I. a ti, kteří ho v Augsburgu přesvědčili, aby ve Vídni založil kolej (biskup z Lublaně Urban Textor-Weber a vicekancléř Dr. Jakob Jonas), měli přání, aby byli v koleji profesori pro všechny obory kromě práva a medicíny; že je pro ně velmi důležité, že jezuité otevřeli volně přístupnou školu.

²⁴ Označení císařská kolej používají jezuité pro Vídeň a pro Prahu: srov. *Historia fun-dationis Collegii Pragensis*, Národní knihovna Praha, rkp. I A 1 fol. 56r.

²⁵ Srov. Alois KROESS S. J., *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*. In: *Geschichte der ersten Kollegien in Böhmen, Mähren und Glatz von ihrer*

telů a studentů vyšší studia rozdělí podle důležitosti na koleje ve Vídni (humaniora), Praze (filozofie) a Ingolstadtu (teologie),²⁶ bylo proti tomu vícekrát namítáno, že jezuité zde mají za úkol předčít jako konkurence utrakvistickou univerzitu. Ústředí Řádu nabádalo, aby se stran veřejných přednášek v Praze postupovalo opatrně, že není třeba vytvářet si zbytečně nepřátele, neboť jezuitská kolej tak jako tak druhou kolej – Karlovu univerzitu – časem předčí.²⁷ Zastupující provinciál Viktoria dal počátkem února roku 1558 na uvážení, zda by v Praze neměla i nadále pokračovat filozofická třída, „minimálně“ pro externisty, aby se vyvrátila špatná výuka těch, kteří vyučují ve druhé koleji.“²⁸

Už v prvním roce po založení pražské koleje se jezuité pokoušeli pokatoličtit teologii na Karlově univerzitě. Roku 1557 se oba *patres*, Goissonius a Viktoria, radili s arcivévodou Ferdinandem a s Ferdinandem I., jak by mohli být na Karlově univerzitě dosazeni katoličtí lek-

---

Gründung bis zu ihrer Auflösung durch die böhmischen Stände 1556–1519 (= Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprachen Österreichs und seiner Kronländer durch die Leogesellschaft 11, Wien 1910) 15. V zakládací listině Ferdinanda I., 15. 3. 1562 (Franz Bernhard von Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinands des Ersten, Bde. 1–9 (Wien 1832–1838; reprint s úvodem Bertholda Suttera, Graz 1968). IX 668 nn.) propůjčuje Ferdinand pražským jezuitům jurisdikci nad studenty, uznává všechna práva, která jim papež dosud i do budoucna propůčil k duchovní péči a k vyučování mládeže a ustanovuje, že ty, kteří budou u nich promováni po způsobu tovaryšstva, „bude mít v takové úctě, jako promované na kterékoli univerzitě v Německu, Itálii, Španělsku a Galii“. K označení jezuitské koleje jako katolické akademie nebo univerzity v následujících letech srov. např.: Blysem Nadalovi, Praha, 23. 4. 1572, Archivum Romanum Societatis Jesu, Řím / ARSI/ Epistolae Germaniae /dále: Germ./ 134 I fol. 198r: „Schola nostra crescet et honorabitur sicut nunc habetur et nominatur a multis universitas catholica.“ Litterae annuae für österreichische Provinz 1581, Blysem, Wien, 1. 1. 1582, ARSI Austria 132 str. 29.

²⁶ Srov. též Gernot HEISS, *Die Jesuiten und die Anfänge der Katholisierung in den Ländern Ferdinands I. Glaube, Mentalität, Politik* (Wien 1986) 205 f.

²⁷ Polanco Victoriovi, Řím, 25. 9. 1557, ed. Lainii Monumenta. Epistolae et acta P. Jacobi Lainii secundi Praepositi Generalis SJ II (= Monumenta Historica SJ /45/, Madrid 1912/dále Lainii Mon. 479 f. V této době se už v Praze přednášela scholatická teologie (Petrus Lombardus), (latinský) katechismus pro mladé kněze a studenty, logika/dialektika, rétorika a řečtina.

²⁸ Victoria Lainezovi, Vídeň, 2./3. 2. 1558, ARSI Germ. 186 fol. 23r.

toři alespoň na teologii.²⁹ Své představy o pokatoličtění pražské univerzity líčí jezuité v pojednání, které není datováno, avšak pochází z této doby.³⁰ Podle těchto návrhů měl být propuštěn Collinus (který přednášel velmi mnoho) s odůvodněním, že používá *heretický* katechismus; měl ho nahradit katolík. Dále měla být na Karlově univerzitě zavedena přednáška z teologie „v pravé staré víře“ (přednášky humaniora a matematiky měly být proto zkráceny), a především měl panovník v budoucnu využít svého vlivu – proti autonomii univerzity – a neakceptovat už žádného děkana, který by nebyl zvolen s jeho souhlasem. Stejně tak měl panovník využít svého práva na dosazování učitelů a měl je všechny nechat před jejich jmenováním prověřit.³¹ K těmto a podobným opatřením v Praze nedošlo; asi od nich odradily konflikty, které by se tím vyvolaly a kromě toho tu opět byla vyhlídka na sjednocení se stavoutrakvisty.

Deset let po založení řádu už měli jezuité při plánování kolejí opravdu takové představy o cíli svého snažení, o jakých mluvil Claudius Jajus, když se ho v r. 1550 německá knížata ptala na rozsah učiva v jezuitských kolejích. Informoval je, že kromě práva a medicíny se přednáší všechno (tedy i artes a teologie); kromě toho odpověděl kladně na otázku o veřejné přístupnosti přednášek v koleji.³² Z této konkurence vznikaly ve Vídni velmi záhy konflikty

---

²⁹ Goissonius, Praha 20. 9. 1557, ed. *Litterae Quadrimestres ex universis praeter Indiam et Brasiliam locis in quibus aliqui de societate Iesu versabantur Romam missae I–VII, 1542–1562* (= *Monumenta Historica SJ* /4, 6, 8, 10, 59, 61, 62 /dále: LQ /) V 380.

³⁰ Polanco (z pověř. Laineze) Victoriovi, Řím, 25. 9. 1557, ed. *Lainii Mon. II* 478: potvrzuje příjem dopisu z Prahy z 24. srpna „con la informatione del università...“

³¹ *Informatio Collegii Caroli, s.d. /August 1557/, ARSI Germ. 131 fol. 368r*, otištěno u: Heiss, *Jesuiten* 455–458.

³² Jajus Loyolovi, / Augsburg, konec r. 1550/, ed. *Monumenta paedagogica SJ*, edidit ex integro refecit novisque textibus auxit Ladislaus Lukács *SJ I–III (1540–1572)* (= *Monumenta Historica SJ* /92, 107, 108/, Řím 1965–1974) I 393. V tomto směru šlo již také pověření Loyoly pro Ingolstadt. Měla tam být založena kolej jako v Messině nebo v Gandii, „ubi etiam linguae et philosophia, non tantum theologia, cum exercitatione scholastica modo parisiensi tractaretur“: Instruktion, Polanco (z pověření Loyoly), für die Sendung nach Deutschland, Řím, 24. 9. 1549, ed. *Mon. Ignatiana I/XII*, 245. O Messině jako vzorné koleji srov. Hengst, *Jesuitenuniversitäten* 60 n. a tam citovaná literatura.

kolem univerzitního graduování jezuitů a pak i nejezuitů, kteří studovali dialektiku a filozofii jenom na koleji,³³ kolem práva na udílení hodností samotnými jezuiti, a konečně kolem úsilí jezuitů, datovaného již od r. 1555, převzít na univerzitě teologii a filozofii.

Vedení řádu považovalo již v roce 1555 za nutné uskutečnit svůj plán, vzhledem k *heretickým* profesorům na univerzitě „sjednotit“ (což pro jezuiti znamenalo převzít) studium jazyků, artes a teologie v koleji s těmito předměty na univerzitě.³⁴ Podle těchto pokynů se velice aktivní P. Johannes de Victoria jako vídeňský rektor snažil, aby v následujících letech získal pro řád všechny tři profesury teologie a jednu profesuru filozofickou nebo jinou, třebaže pro obě profesury, které byly dosud Tovaryšstvu Ježíšovu přenechány, chyběli vhodní *patres*.³⁵ Když Ferdinand I. uznal roku 1563 papežem nově udělená promoční práva Tovaryšstva Ježíšova³⁶, naskytla se nová příležitost, jak získat pro kolej celé studium teologie i s předběžným studiem, které se dosud muselo absolvovat na artistické fakultě. Tak by se univerzita mohla nyní pominout. To by bývalo mohlo znamenat konec staré univerzity, a proto panovník toto potvrzení papežských privilegií řádu po necelých dvou měsících opět odvolal.³⁷

---

³³ Vita Ignatii Loyolae et rerum Societatis Jesu historia, auctore Joanne Alphonso de Polanco I–VI, 1491–1556 (= Monumenta Historica SJ /1, 3, 5, 7, 9, 11, Madrid 1894–1898 /dále. Polanco, Chronik/) III 241 n. (kr. 1553).

³⁴ Nadal Loyolovi, Benátky, 6. 7. 1555, ed. Epistolae P. Hieronymi Nadal SJ ab anno 1546 ad 1577 I–III (= Monumenta Historica SJ /13, 15, 21/, Madrid 1898–1902 /dále: Ep. Nadal/) I 314; Polanco (z pověření Loyoly) Lanoyovi, Řím, 22. 11. 1554, ed. Mon. Ignatiana I/VIII 69; Polanco, Chronik V 274.

³⁵ HEISS, *Jesuiten* 203–226.

³⁶ Potvrzení privilegií Ferdinandem I., Vídeň, 1. 10. 1563, dálele vložení do potvrzení privilegií Maximiliána II. z 20. 9. 1568 v kopii z 24. 12. 1660, HHStA Österreichische Akten, Geistliches Archiv 52, fol. 65–70, ed. Ernst Beck, Die Anfänge der Jesuiten in Wien und Niederösterreich bis zum Tod Ferdinand I (1551–1564) (phil. Diss. Wien 1928) 192–196.

³⁷ Dekret Ferdinanda I. z 20. 12. 1563, HHStA, Österreichische Akten, Geistliches Archiv 51 fol. 139, citováno u: Beck, Anfänge der Jesuiten in Wien 178; srov. Bernhard Duhr SJ, Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge I: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI. Jahrhundert (Freiburg i. Br. 1907) 50.

Toto úsilí jezuitů a jejich mecenášů se mohlo prosadit v politice panovníka vůči vídeňské univerzitě teprve roku 1623.³⁸ Zato však jezuité zřídili školu, na které se vyučovaly také *artes* a na kterou posílali katoličtí šlechtici své syny, aby se připravovali na více nebo méně intenzivní studium práva – většinou na jedné z univerzit v severní Itálii.³⁹ Pro vysokou kvalitu školy dávali prý své syny k jezuitům dokonce někteří z jejich protestantských stavovských kolegů. Ti měli ovšem zpravidla k dispozici tzv. „venkovské školy“ – školy protestantské šlechty.⁴⁰

---

³⁸ Srov. Johann Wrba SJ, Der Orden der Gesellschaft Jesu im alten Universitätsviertel von Wien. In: Günter Hamann, Kurt Mühlberger, Franz Skacel (Ed.), Das alte Universitätsviertel in Wien 1385–1985 (= Schriftenreihe des Universitätsarchivs 2, Wien 1985) 52–56 a tentýž, In der Nähe des römischen Königs. Die Gründung des Jesuitenkollegs in Wien. V: Andreas Falkner und Paul Imhof (Ed.), Ignatius von Loyola und die Gesellschaft Jesu 1491–1556 (Würzburg 1990) 345.

³⁹ Jako např. synové dvorního komoří a nejvyššího zásobovače pro Maďarsko Hieronyma Becka von Leopoldsdorf: Die Familien-Chronik der Beck von Leopoldsdorf, ed. H.J. Zeibig. V: Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen 8 (1859) 226. Ohledně studia šlechticů u jezuitů říkal ještě v následujícím století Karl Eusebius z Liechtensteina, že mladí muži z jeho domu by se měli učit latině, aby mohli co nejdříve a co nejlépe ukončit humaniora a aby mohli ve čtrnácti letech začít s logikou (filozofie). Pro humaniora a filozofii doporučoval jezuitské školy. Logiku považoval za „vědu všech věd ... a klíč k vědám“, jejímž studiem „se otvírá člověku rozum“. Logikou se prý získá „guttus liecht und erkandtnuß und distinction in denen rechten“, což je pro šlechtu zvláště důležité, neboť „hierumben allein studieret der Adel nur, gute rechtsgelehrte zu werden, die justitiam recht administrirn zu können und land und leuth zu regieren“: Instruktion des Karl Eusebius von Liechtenstein für seinen Sohn zur Haushaltsführung, s.d. /okolo 1680/, opis v zámku Vaduz, Bibliothek, 294 nn. Srov. dále podrobně k tomu Gernot Heiß, Ihre keiserlichen Mayestät zu Diensten ... unserer ganzen fürstlichen Familie aber zur Glori. Erziehung und Unterricht der Fürsten von Liechtenstein im Zeitalter des Absolutismus. V: Evelin Oberhammer (Ed.), Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstentum Liechtenstein in der frühen Neuzeit (Wien-München 1990) 156.

⁴⁰ Srov. Gernot HEISS, *Konfession, Politik und Erziehung. Die Landschaftsschulen in den nieder- und innerösterreichischen Ländern vor dem Dreißigjährigen Krieg*. V: Grete Klingenstein, Heinrich Lutz, Gerald Stourzh (Ed.), *Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert* (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 5, Wien-München 1978) 13–63; tentýž, *Die innerösterreichischen „Landschaftsschulen“: Ein Versuch ihrer Einordnung in das Schul- und Bildungssystem des 16. Jahrhunderts*. V: Rolf-Dieter Kluge (Ed.), *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit. Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Wüttenberg und Innerösterreich* (= Sagers slawistische Sammlung 24, München 1995) 191–210.

Panovník a jeho rádčové od jezuitů očekávali, že budou výrazným impulzem k prosazování pravidelného studia a že se přičiní, aby chování studentů bylo ukázněné a pod kontrolou. Vhodným místem, kde by byli studenti pod dohledem, byly burzy a koleje.⁴¹ *Modus parisiensis*, který jezuité přinesli do Vídně, se od *modus italicus* lišil právě v tom, že v Paříži byla kontrola nad studenty díky lokalizaci vyučování do kolejí lépe zajištěna než v Itálii, kde studenti bydleli v burzách a k přednáškám chodili ulicemi města do jiných budov. Často si žebráním na ulici obstarávali peníze, aby mohli zaplatit své náklady na obživu a studium.

Tím byli jezuité rovněž ideálními partnery pro reformu studentského života. Metodou vyučování a kázní byly jejich koleje pokládány za vzor nových zařízení⁴² a ještě dříve než se v létě roku 1553 uvažovalo v souvislosti s reformou univerzity také o reformě burz, počítalo se i v této oblasti s jejich účastí.⁴³

Cílem těchto zásahů do organizace domovů pro studenty byla ochrana před „nebezpečnými“ vnějšími vlivy, přičemž se ve střetu konfesí uvádělo do příčinné souvislosti „bludné učení“ a „nečisté mravy“ – podobně jako bylo později osvícenství definováno a potíráno katolickou restaurací nejen jako duchovně-politický směr, nýbrž jako mravní „libertinage“. Příklad jezuitů měl podnítit k následování. Ve Vídni např. doporučoval Petrus Canisius zřízení šlechtické koleje prostřednictvím jezuitů, která by byla vzorem jiným kolejím ve městě, a „kde by nebyla mládež tak špatně vychovávána k herezi a špatným mravům“.⁴⁴ Za herezi se považoval názorový „chaos“ a „chaos“ ve

---

⁴¹ Pro pojmosloví především Götz-Rüdiger TEWES, *Stadt und Bursen: Das Beispiel Köln*. V: Heinz Duchhardt (Ed.), *Stadt und Universität (= Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen 33, Köln-Weimar-Wien 1993)* 1–11, zde 1 nn., kde se mezi kolejí a burzou zřetelně rozlišuje, zda je postaráno o ubytování a stravu (také o týdenní kapesné), nebo zda student platí. V praxi oba pojmy označovaly rozdílné a smíšené instituce.

⁴² Srov. také Philip Aries, *Geschichte der Kindheit* (München-Wien 1975) 264 nn. a 323 nn. a Ferdinand I. Loyolovi, Augsburg, 11. 12. 1550, ed. Loyola, *Cartas II* 548 n.

⁴³ Polanco, *Chronik IV* 252 a 256. Srov. stanovy o kontrole burz v „nové reformaci“ vídeňské univerzity z 1. 1. 1554, ed. Kink, *Universität Wien, II*, 315 a 393 n.

⁴⁴ Canisius Loyolovi, Vídeň 12. 10. 1553, ed. B. Petri Canisii SJ, *Epistulae et acta*, ed. Otto Braunsberger, Bde. 1–4, 1541–1565 (Freiburg i.Br. 1896–1905) /dále: *Ep. Canisii/ I* 437.

způsobu života. Stipendisté teologie se proto měli nechat vést Jajem, rektorem vídeňské koleje, jak ve studijním běhu, tak také v náboženských otázkách a prostřednictvím „pohovorů“ s bratry jezuitů měli být povzbuzováni k úspěšnému studiu a ukázněnému životu.⁴⁵ V těchto letech to znamenalo vyhýbat se nebezpečím, která by mohla odvádět od celibátu – a *svádět* k ženitbě a k touze se stát protestantským knězem. Proto byly riskantní vnější kontakty studentů co možná nejvíce redukovány.

K nutnosti internátní výchovy psal na konci roku 1553 Johannes Polanco, generálem řádu nejlépe informovaný sekretář provincie, že zkušenost ukázala, že pro Němce, pokud strávil své mládí po německém způsobu, je přechod k duchovnímu stavu opravdu těžký. Polanco tím myslel potulný způsob života německých studentů, kteří táhli (žebrajíce) od jedné univerzity ke druhé. Jezuitská škola by je sama nestačila vychovávat a udržovat v katolické víře, kdyby byli stále v kontaktu se svými příbuznými a se svými druhy, kteří jsou „zkažení“.⁴⁶ Tento zápis do řádové kroniky souvisel s Canisiovým projektem vybudovat ve Vídni také šlechtický konvikt „na způsob Collegium Germanicum“ a „pod ochranou“ jezuitů, v němž by se jezuita jako rektor staral o „dobré vedení duše a těla“.⁴⁷

Na konci roku 1553 byl Canisius panovníkem ustanoven jako *pater* (jako jeden z obou představených) (arci)vévodské koleje, kde se

---

⁴⁵ Jajus Loyolovi, Vídeň, 21. 7. 1551; ...Jajus Loyolovi, Vídeň, 16. 12. 1551, ed. Ep. Jaji 378. Srov. k působení na jiné studenty prostřednictvím „pohovoru“: Dawant, Vídeň 26. 12. 1555, ed. LQ III 713.

⁴⁶ Polanco, Chronik III 262 (k 1553) /doslovný citát/. Srov. také Canisius Polancovi, Vídeň, 12. 10. 1553, ed. Ep. Canisii I 438 a tentýž Lainezovi, Ingolstadt, 28. 4. 1558, d. Ep. Canisii I 438, a týž Lainezovi, Ingolstadt, 28. 4. 1558, ed. Ep. Canisii II 260. K tomuto životu německých studentů srov. Ernst SCHUBERT, *Fabrende Schüler im Spätmittelalter*. V: Harald Dickerhof (Ed.), *Bildungs- und schulgeschichtliche Studien zu Spätmittelalter, Reformation und konfessionellem Zeitalter* (= Wissensliteratur im Mittelalter 19, Wiesbaden 1994) 9–34.

⁴⁷ Canisius Polancovi, Vídeň, 12. 10. 1553, ep. Canisii I 437. Tato šlechtická kolej byla míněna jako konkurence škole protestantských stavů ve Vídni pod vedením Nikolause Polita. Také v r. 1560 zřízená císařská zemská škola, katolická alternativa protestantské stavovské zemské školy, byla podřízena jezuitskému vedení: Srov. A. HÜBL, *Die Schulen*. V: *Geschichte der Stadt Wien*, ed. vom Alterthumsvereine zu Wien 5/2 (Wien 1914) 371 n.

přednášela teologie a jejíž dvanáct kolegiátů tvořili profesori artistické fakulty.⁴⁸ Canisius zde měl bydlet⁴⁹ a obnovit „pořádek“,⁵⁰ byl ale opravdu šťasten, když se mohl pro svoji nemoc zase brzy vrátit do jezuitské koleje.⁵¹ Canisius se domníval, že by byl užitečnější jako rektor burzy, kde je hodně mladých lidí.⁵² Ve vévodské koleji se dal očekávat malý úspěch, neboť se dost kněží vídeňské artistické fakulty v těchto letech oženilo a bydleli mimo kolej; všichni studovali medicínu a žádný z nich teologii.⁵³

Ještě v roce 1554 „předal ... král (Ferdinand) Canisiovi nový úřad; měl společně se dvěma profesory znalými právo provádět vizitaci vídeňských kolejí /kolejí a burz/ a reformovat je“.⁵⁴ Ve *čtyřměsíčním dopise*⁵⁵ z konce roku se také oznamuje,⁵⁶ že Canisius postupně odstranil nešvary ve studentských burzách a zavedl „dobrý pořádek“; že pater Goudanus přednáší mimoto v burze Goldberg každou neděli v poledne křesťanskou nauku a obstarává pro více než stovku chudých studentů, kteří zde bydlí, ošacení z milodarů panovníka a urozených dárců. V následujícím roce 1555 vybíral podobně mezi dvořany Petr

---

⁴⁸ O přání, aby do vévodské koleje nastoupil jako parens jezuita, píše Loyolovi Lanoy, Vídeň, 4. 11. 1553, ed. Ep. Mixtae III 585. K (arci)vévodské koleji srov. Joseph RITTER von Aschbach, *Geschichte der Wiener Universität und ihre Gelehrten 1520 bis 1565* (Wien 1888) 44n. a GOLDMANN, *Wiener Universität* 151–154.

⁴⁹ Podle *Historia collegii 1550-1567* 25 se tam nastěhoval 10. 4. 1554.

⁵⁰ Canisius Kesselovi, Vídeň, 30. 4. 1554, ed. Ep. Canisii I 466: Ego in professorum collegio publico et archiducali moror, sic urgente Rege, ut reformandi gymnasii causae me accomodem. Nunc laus Deo Opt. Max. gymnasii res procedunt rectius, quam multis abhinc annis: professorum unus in vincula coniectus est, quod rectorios sequeretur /t.j. Nicolaus Polites/. Srov. Dawant, Vídeň, 30. 12. 1553, ed. LQ II 490: o králově jmenování Canisia „ad eiusdem collegii disciplinam instaurandam“.

⁵¹ Canisius Polancovi, Vídeň, 7. 7. 1554, ed. Ep. Canisii I 477; Polanco (z pověř. Loyoly), Řím 13. 8. 1554, ed. Mon. Ignatiana I/VII 395: že ho těší, že je zase zdrav a že má dobrou příležitost vrátit se zase do koleje.

⁵² To se dá také doložit: Polanco (z pověř. Loyoly) Lanoyovi, Řím, 26. 6. 1554, ed. Mon. Ignatiana I/VII 175 a Polanco, *Chronik* IV 239 (k 1554).

⁵³ Polanco, *Chronik* IV 239 (k 1554).

⁵⁴ Polanco, *Chronik* IV 242 (k 1554).

⁵⁵ Zprávy o úspěších, které musely být zasílány z koleje na ústředí řádu v několikerém vyhotovení vždy po čtyřech měsících, a odtud byly doručovány jiným kolejím k povznášející četbě. V polovině šedesátých let je nahradily *litterae annuae*.

⁵⁶ Dawant, Vídeň, 29. 12. 1554, ed. LQ III 211.

Lanoy, který je doložen krátce jako vedoucí burzy Goldberg,⁵⁷ na opravu domu, na ošacení a jiné každodenní potřeby studentů,⁵⁸ které vyučoval katechismus a které chtěl získat pro studium teologie.⁵⁹ Tím, že vedení burz převzalo péči o studenty, byly vytvořeny předpoklady pro nový pořádek; jen tak mohli být studenti odvedeni z městských ulic a pod kontrolu.

V polovině 50. let se ve Vídni plánovala také řešení větších úkolů: komise pro reformy navrhla, aby se spojilo pět nebo šest vídeňských kolejí /kolejí a burz/ a aby byly podřízeny vrchnímu dozoru jezuitů. Ti měli uplatňovat své vedení podobně jako v Collegiu Germanicu v Římě.⁶⁰ K tomu však nedošlo. Ani později už nic nesvědčí o trvalém vlivu jezuitů v burzách, právě naopak, v dubnu r. 1557 z burzy Goldberg hlásí, že zde není ani jeden ze studentů katolík.⁶¹ Tyto první pokusy jezuitů o přímý vliv na studentský život i mimo jezuitskou kolej ztroskotaly pravděpodobně díky konfliktu s univerzitou, o kterém již byla řeč.

V Praze bylo podle *Historia foundationis Collegii Pragensis* „nejslavnějším činem“ jezuitů zřízení „Collegia nova“ v roce 1559, určeného pro chudé studenty z darů panovníka a katolických pánů, z nichž někteří převzali také financování stipendijních míst; při této příležitosti prý Canisius složil spis „De pauperum cura habenda“, který pražští jezuité přeložili do češtiny a vytiskli.⁶²

---

⁵⁷ Podle *Historia collegii 1550-1567* 34 byli jezuité 24. 7. 1555 písemně požádáni o převzetí „praefecturam studiosorum aurei montis“. Srov. Franz Bernhard von Bucholtz, *Geschichte der Regierung Ferdinands des Ersten*, Bde. 1-9 (Wien 1832-1838; Reprint s úvodem Bertholda Suttera, Graz 1968) VIII 188 a Aschbach, *Wiener Universität* III 55 n. a 99.

⁵⁸ Dawant, Vídeň, 26. 12. 1555, ed. LQ III 713; „... ita ut commodissima nunc habitati-one fruantur.“ *Historia collegii 1550-1567* 34.

⁵⁹ Po své vizitaci o tom píše Hieronymus Nadal Loyolovi, Benátky, ?. 7. 1555, ed. Ep. Canisii I 313 n.

⁶⁰ Nadal Loyolovi, Benátky, 6. 7. 1555, ed. Ep. Canisii I 313.

⁶¹ Dirsius Lanoyovi, Vídeň, 25. 4. 1557, ARSI Germ. 185 fol. 97.

⁶² *Historia foundationis Collegii Pragensis*, Národní knihovna Praha, rkp. I A 1 fol. 42v n.

Založení univerzity ve Štýrském Hradci

První upozornění na to, že arcivévoda Karel má v úmyslu založit ve Štýrském Hradci jezuitskou kolej jako vzdělávací instituci, se nachází ve zprávě jednoho jezuita, který byl v postní době roku 1570 vyslán na přání arcivévody jako kněz do Hradce.⁶³ Při jednáních, která o tom probíhala o čtrnáct měsíců později, nabádal arcivévoda ke spěchu s poukazem na aktivity protestantských stavů, kteří právě „s velkými náklady“ dokončili „významnou školu „insignem scholam“, štýrskohradeckou *provinciální školu*“.⁶⁴ Horlivost protestantských stavů ve vzdělávací politice byla pro vyjednavče jezuitů důležitým argumentem ke zřízení štýrskohradecké koleje. Jak píše tento jezuita, arcivévoda, tzn. katolická strana, má pro čtyři provincie jen jednu nižší školu, pročť chlapi chodí studovat do ciziny, kde potom buď zůstanou, nebo se vrátí domů plni různých chyb, a zemi spíše škodí než slouží. Arcivévoda proto nemá žádné učené muže, nebo ho zmáhají ti, kteří byli při svých pobytech v cizině „nakaženi“. Dále je prý nedostatek dobrých farářů. Preláti by byli ochotni finančně podporovat seminář, do něhož by mohli být přijímáni také šlechtici.⁶⁵

V zakládací listině štýrskohradecké koleje z konce roku 1573 arcivévoda Karel jezuitům uložil, aby výchovou vzdělaných mužů – zejména duchovních – pomáhali uchovávat a rozšiřovat pravou katolickou víru.⁶⁶ Pro tento úkol byla ve Štýrském Hradci v následu-

⁶³ Stephan Rimel Emerichu Forslerovi, Štýrský Hradec, 12. 3. 1570, ARSI Germ. 151 fol. 8rv. Srov. také Bernhard DUHR SJ, *Die Jesuiten an den deutschen Fürstenhöfen des sechzehnten Jahrhunderts* (= Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes II/4, Freiburg i.Br.) 24.

⁶⁴ Forsler generálu Tovaryšstva Ježíšova, Františku Borgiovi, Štýrský Hradec 22. 5. 1571, ARSI Germ. 133 I fol. 202r–205r. Srov. týž témuž, Vídeň, 20. 9. 1570, ARSI Germ. 151 fol. 295r–298v (podrobně o Štýrském Hradci podle zprávy Rimela). Se založením jezuitské školy se tedy spěchalo kvůli stavbě zemské školy a nikoli naopak, jak se předpokládalo; to druhé míní např. Ferdinand TREMEL, *400 let akademického gymnázia ve Štýrském Hradci 1573–1973. Festschrift* (Graz 1973) 18.

⁶⁵ Forsler generálu Tovaryšstva Ježíšova, Františku Borgiovi, Štýrský Hradec 22. 5. 1571, ARSI Germ. 133 I fol. 202r–205r. Srov. DUHR, *Jesuiten an den deutschen Fürstenhöfen* 24 f. Tím měl být zmírněn nedostatek katolických rádců.

⁶⁶ Pochválil „vytrvalou a nesrovnatelnou píli“ Tovaryšstva Ježíšova při vyučování mladých mužů jak v křesťanských ctnostech, tak i ve vhodných vědách. Franz v. Krones,

jících letech vybudována jezuitská škola. Byla zde šestá třída rétoriky, a z vytištěného seznamu knih, které se roku 1579 při vyučování používaly, dospíváme k závěru, že se už ve vyšších třídách vyučovala (pastorální) teologie, logika, řečtina, rétorika a poezie.⁶⁷ To byly předměty artistické fakulty a základní vzdělání pro duchovní činnost; podobně se obojí vyžadovalo i v protestantských provinčních školách, kde byly pro mladé šlechtice kromě toho ještě právnické kurzy.⁶⁸

Z roku 1579 (byl to také rok, kdy byl v Mnichově koncipován panovnícký postup vůči protestantským stavům v Rakousku⁶⁹) zřejmě pochází návrh na založení univerzity ve Štýrském Hradci. Tento plán předpokládal úplnou univerzitu podle vzoru zakládací listiny vídeňské z roku 1364, ovšem už jen pod vedením jezuitů;⁷⁰ Zdálo se, že panovníkovi šlo především o zřízení místa pro vzdělávání, a to nejenom duchovních, ale také úředníků a dokonce i lékařů.

Arcivévoda Karel založil však nakonec 1. ledna 1585 univerzitu ve Štýrském Hradci toliko pro studium artes a teologie a jen s možností

Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz. Festgabe zur Feier ihres dreihundertjährigen Bestandes (Graz 1886) 229 se odvolává na zakládací listinu, 12. 11. 1573, ed. Richard Peinlich, Geschichte des Gymnasiums zu Graz. In: Jahresberichte des k. k. ersten Staats-Gymnasiums in Graz 1869, 8–10.

⁶⁷ „Index lectionum et scholasticarum exercitationum, quae hoc anno 1579 in Collegio Societatis Jesu Graetii studiosis praelegentur“, ed. Peinlich, Geschichte des Gymnasiums zu Graz 18 n.

⁶⁸ Johann LOSERTH, *Die protestantischen Schulen der Steiermark im sechzehnten Jahrhundert* (= Monumenta Germaniae Paedagogica 55, Berlin 1916) 30. Srov. HEISS, *Die innerösterreichischen „Landschaftsschulen“* 201.

⁶⁹ K mnichovské konferenci, na níž se arcivévoda Karel v rozhovorech se svým tchánem Albrechtem Bavorským a svým bratrem Ferdinandem Tyrolským rozhodl o postupu ke znovunabytí svých náboženských koncesí plánovanými provokacemi, třebaže „nit ... fulminanter sed pedentim et gradatim ...“: Johann Loserth, Acten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erzherzog Karl II. 1578–1590 (= Fontes Rerum Austriacarum II/50, Wien 1898) 36–38.

⁷⁰ Jezuité by byli dosazovali rektora také na úplnou univerzitu a školství v zemi by bylo pod jejich kontrolou: Hermann WIESFLECKER, *Das Gründungsdatum der Universität Graz (Neue Beiträge zur Gründungsgeschichte)*. V: Zeitschrift für das Historischen Vereins für Steiermark, Sonderband 16, 54–58, zvl. 58. Podle Wiesfleckera je vzorem pro návrh privilegií (ARSI Austria 224) vídeňský zakládací list vévody Rudolfa IV. Srov. také Walter HÖFLECHNER, *Zur Geschichte der Universität Graz*. V: Kurt Freisitzer u.a. (Ed.), Tradition und Herausforderung. 400 Jahre Universität Graz (Graz 1985) 4 n.

získat akademické hodnosti na dvou těchto fakultách. Založil univerzitu, píše se v listině,⁷¹ protože má jako panovník za úkol podněcovat své poddané k míru, svornosti a poslušnosti, a v tomto řádu je uchovávat. Tento úkol, jakým je prosazení náboženské jednoty, které bylo při konfesionálním absolutismu pro vnitřní mír považováno za bezpodmínečně nutné, vyjadřuje arcivévoda ještě jasněji v dopise papeži, kde se píše: „...tum maxime iis, qui regiminis alicujus gubernacula susceperunt, sommopere elaborandum est, ut multitudinem in se alioqui confusam et inconditam, certis quibusdam legum praeceptis coercentes, ad concordiam, communem pacem tranquillitatemque servandam, autoritate sua compellant...“⁷² Založil univerzitu, praví se dále v listině, protože to odpovídá rodinné tradici Habsburků, jakou je uchování pravé a neporušené katolické víry, a protože se tím jeho věrní poddaní navrátí k původnímu stavu víry a k lesku katolického náboženství.⁷³ Když už jiní, mnohem menší panovníci, ohledem na štěstí a blaho svých poddaných, zřizují ve svých zemích veřejné studium, aby si udrželi své syny a poddané doma a měli dost učených mužů, oč více to přísluší jemu (arcivévodu Karlovi), který vládne různým zemím s různými národy a jazyky.⁷⁴

V zakládací listině se také vysvětluje, proč arcivévoda povolal k vedení univerzity jezuitu: nechal si poradit, píše se zde, jak si opatřit vhodný lék na těžkou nemoc (*kacířství*). Sám prý také poznal, že jezuité, jejichž sláva se zásluhou jejich mimořádné zbožnosti, religiozity a učenosti a pro jejich horlivost pro Boha a pro duše rozšířila už po celém Německu, jsou ti nejvhodnější. A s úmyslem zříditi⁷⁵ pro ně

⁷¹ ed. Peinlich, Geschichte des Gymnasiums zu Graz 25 n.

⁷² Arcivévoda Karel papeži Řehořovi XIII., 20. 12. 1584, ed. Augustinus Theiner, Annales ecclesiastici III (Roma 1856) 533. V Historia foundationis Collegii Pragensis, Národní knihovna v Praze, rkp. I A 1 fol. 21rv se píše „... Ferdinandus I ... facile ... intelligeret, ubi Religio vera nutaret, nihil esse in Regnis stabile et firmum posse ...“

⁷³ ed. Peinlich, Geschichte des Gymnasiums zu Graz 26.

⁷⁴ Pro rok 1564 se uvádí rozloha území ovládaného Habsburky uvnitř Rakouska (Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Gorice, Gradiška, Terst, Istrie, Fiume/Rijeka, rakouské Friausko) 47 776 km². Ve srovnání s tím zaujímalo vévodství bavorské cca 17 400 km². Walter NEUNTEUFEL, *Die Entwicklung der innerösterreichischen Länder*. V: Innerösterreich 1564–1619 (=Joanna 3, Graz /1967/) 522. K formulaci srov. také Karel Řehoř XIII., Graz, 20. 12. 1584, ed. Theiner, Annales Ecclesiastici 534.

⁷⁵ ed. Peinlich, Geschichte des Gymnasiums zu Graz 25.

gymnázium a veřejnou univerzitu povolal je do Štýrského Hradce už v roce 1573, což se po mnoha průtazích konečně uskutečňuje. V dopise papeži arcivévoda⁷⁶ dále poukazoval na stejné nebezpečí studia v cizině, které byla popisována již ve zprávě o jednáních ve Štýrském Hradci r. 1571.⁷⁷

Štýrskohradecká univerzita se tak stala jednou z oněch zemských univerzit, jaké v 16. století panovníci zřizovali jako místa pro vzdělávání elity země, aby si nad nimi udrželi kontrolu a aby – z důvodů prestižních – celkově posílili území v jeho samostatnosti; zakládání těchto univerzit souviselo s vytvářením uzavřených teritorií v raném novověku. Dále byla štýrskohradecká univerzita od začátku typickou jezuitskou univerzitou, na které byla některá z korporativních práv univerzity odstraněna v souladu s řeholí hierarchicky řízeného řádu, např. právo volby rektora jakožto důležitého prvku univerzitní samosprávy. Od plánu úplné univerzity se upustilo; vedle finančních úvah a pochybností městské a zemské byrokracie vůči privilegovaným a nedisciplinovaným studentům⁷⁸ o tom rozhodl nezájem jezuitů o fakulty právnickou a lékařskou, které nemohli mít pod svojí přímou kontrolou. Jezuité byli proti zřízení právnické fakulty ve Štýrském Hradci i na počátku 17. století, jak ji doporučovali oba prominentní biskupové rakouské protireformace Martin Brenner a Georg Stobaeus.⁷⁹ Univerzita ve Štýrském Hradci byla jezuitskou univerzitou v užším smyslu, jaké vznikaly v německy mluvící Evropě po vzoru univerzity v Messině; první z nich byla univerzita v Dillingenu. Když jezuité tuto univerzitu v r. 1563/64 převzali, ukázali i tam svůj nezájem o vývoj směrem k úplné univerzitě, se kterým se ještě při založení počítalo.⁸⁰ Je jasné, že díky

---

⁷⁶ Viz citát pozn. 72.

⁷⁷ Viz výše text u pozn. 65.

⁷⁸ Wiesflecker, Gründungsdatum 58: Tento návrh předpokládal pro studenty mnoho privilegií a také se plánovalo – jako ve vídeňském privilegiu z der. 1365 – vlastní univerzitní městečko (městská čtvrť pro univerzitu s právní autonomií).

⁷⁹ Johann ANDRITSCH, Landesfürstliche Berater am Grazer Hof (1564–1619). V: Innerösterreich 1564–1619 (= Joanea 3, Graz 1967) 91. Srov. též Höflechner, Zur Geschichte der Universität Graz 9.

⁸⁰ Hengst, Jesuitenuniversitäten 176.

omezené nabídce jezuité nemohli zcela splnit požadavky na vzdělání nové elity.⁸¹

Závěrem

Vyšší vzdělávací instituce – univerzity, gymnázia, akademie – byly v procesu vytváření politicky a konfesionálně uzavřených teritorií v 16. století reformovány a zakládány se silnou orientací na panovnícké zájmy. Zmíněná opatření provázející vídeňskou univerzitní reformu z r. 1554 i plány na zřízení nové univerzity ve Štýrském Hradci tyto obecné tendence naznačují. V novověkém státě bylo potřeba stále více šlechtických, popř. měšťanských úředníků, kteří studovali na vysoké škole. Děti své země měly nyní také v ní nechávat školné ve své zemi (podle zásad merkantilismu) ale z politických důvodů zde zůstat, aby z nich mohli být pod kontrolou vychováni prospěšní, spolehliví a vlastenecky smýšlející poddaní (šlo o sociální kontrolu v „zásadním postupu“ výchovy k disciplíně tak, jak ji popsal Gerhard Oestreich). V dolnorakouských a vnitrorakouských zemích – tzn. v Dolních a Horních Rakousích, ve Štýrsku, Korutanech a Kraňsku – byly tyto cíle pro rozvoj vyššího školství právě tak důležité jako v jiných evropských zemích. Specifická byla pro habsburské „dědičné

---

⁸¹ Stichweh, Der frühmoderne Staat und die europäische Universität 41 zdůrazňuje, že „intenzivnější očekávání výsledku“ od univerzity bylo také na katolických územích a že zde bylo odhodlání zapůsobit prostřednictvím státního jednání na pravděpodobnost splnění vlastních očekávání. Zatímco se artistická (tj. filozofická) a teologická studia řádům ochotně předávají, takže se příslušný zemský vládce musí starat jen o finanční zajištění, převažuje názor o bezprostřední státní důležitosti a z toho vyplývající potřebě státní intervence především pro studijní obor právnícký. Srov. též: Notker Hammerstein, Universitäten – Territorialstaaten – gelehrte Räte. V: Roman Schnur (Ed.), Die Rolle der Juristen in bei der Entstehung des modernen Staates, Berlin 1986, 701–706 a ke srov. se Salcburkem – a Peter Putzer, Christoph Blumbacher, 1624–1647, v: Wilhelm Brauner (Ed.), Juristen in Österreich 1200–1980, Wien 1987, 46 n. a ke srov. s Kastilií a Itálií – dvě práce Richarda L. Kagana, Universities in Castil 1500–1700. V: Lawrence Stone (Ed.), The University in Society, Bd. 2, Princeton 1974, 355–405 a Universities in Italy, 1500–1700. V: Dominik Julia, Jaques Revel, Roger Chartier (Ed.), Les universités Européennes du XVIe au XVIIIe siècle. Histoire sociale des populations étudiantes, Bd. Provinces-Unies, Paris 1986, 153–186.

země“ prudkost politických a konfesijních sporů mezi stavy a panovníkem, a tento protiklad se projevil i na vývoji vyššího školství, neboť zde vznikaly vedle protestantských stavovských institucí také panovnické instituce katolické (jezuitské).

Podobně jako ve Vídni a ve Štýrském Hradci, panští i městští zakladatelé v novověku vesměs rádi ustupovali od středověkého modelu univerzity a jejích *svobod* ve prospěch větší kontroly.⁸² O tom svědčí dostatečně průtahy ve vývoji štrasburského gymnázia k univerzitě: gymnázium, vzor mimo jiné pro školy rakouských protestantských stavů, se nejprve stalo na podnět magistrátu privilegiem Maximiliána II. z r. 1556 tak zvanou „semiuniversitas“ (takto ji nazývali už současníci), protože město už nechtělo připustit, aby pro univerzitu byly opět zavedeny korporativní autonomie, které reformace v církevní oblasti právě odstranila.⁸³

Tím, že se tyto znaky a základní rysy vývoje hodí jak pro protestantské tak pro katolické vysoké školy, se ukazuje jako prospěšné zaměřit se na podobnost struktur ve vzdělávacím postupu konfesijních církví (a ve vzdělávacím postupu konfesijně a politicky uzavřených teritorií) – a také se více projevuje užitečnost teze o konfesionalisaci, jak ji následně rozvinul Ernst Walter Zeeden. Škola byla důležitým předpolím při prosazování jednoty víry a teritoria, poslušnosti a kontrolovatelnosti jakožto hlavního záměru, který stejným způsobem určoval představy činy konfesijních protivníků.⁸⁴ Opatření ke konfesijní

---

⁸² Srov. Peter BAUMGART, *Universitätsautonomie und landesherrliche Gewalt im späten 16. Jahrhundert*. V: *Zeitschrift für historische Forschung* 1 (1974) 23–53.

⁸³ Anton SCHINDLING, *Straßburg und Altdorf – zwei humanistische Hochschulgründungen von evangelischen freien Reichsstädten*. V: Peter Baumgart und Notker Hammerstein (Ed.), *Beiträge zu Problemen deutscher Universitätsgründungen der frühen Neuzeit* (= *Wolfenbütteler Forschungen* 4, Nendeln/Liechtenstein 1978, 149–189, zde 157 n. Srov. také týž, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt. Gymnasium und Akademie in Strassburg 1538–1621* Mainz 77, Wiesbaden 1977.

⁸⁴ Teze o „konfesionalizaci“ formulovali Ernst Walter Zeeden, Wolfgang Reinhard, Heinz Schilling a jiní. Srov. Gernot HEISS, *Konfessionsbildung, Kirchenzucht und frühmoderner Staat. Die Durchsetzung des ‚rechten‘ Glaubens im „Zeitalter der Glaubensspaltung“ am Beispiel des Wirkens der Jesuiten in den Ländern Ferdinands I.* V: Hubert Ch. Ehalt (Ed.), *Volksfrömmigkeit. Von der Antike bis zum 18. Jahrhundert* (Wien 1989) 191–220.

indoktrinaci a k výchově loajálních poddaných spočívala na stejném odhadu toho, jaké vzdělání žádá elita pro územní správu a v boji o prosazení náboženské *pravdy*: písářství, řečnictví, znalost práva a vědomosti o ‚pravé‘ víře.

U reforem a v nově zakládaných školách šlo především o sociální kontrolu. Jezuité byli povoláni do Vídně pro svoji příkladnou kázeň ve způsobu života a v metodách vyučování. Výuka filozofie a teologie měla být postavena proti vyučování na obou fakultách, aby se tyto fakulty vlivem konkurence buď zlepšily nebo aby byly svým vzorem nahrazeny. Kromě toho se jezuité ve Vídni snažili převzít nábožensko-mravní a sociální péči o co nejvíce studentů, aby také takto omezili jejich každodenní vnější kontakt *se svody* okolního světa. Univerzita ve Štýrském Hradci byla již založena jako jezuitská univerzita s cílem vybudovat řádné vyučování. Zatímco panovník ve Vídni ustanovil r. 1554 svůj další vliv prostřednictvím úlohy superintendenta a snad také kvůli zachování vlastního vlivu se nakonec přece jen zdráhal předat zde římsky orientovanému řádu filozofickou a teologickou výchovu zcela, ve Štýrském Hradci r. 1585 arcibiskup Karel univerzitu řádu přenechal. Pro jeho účinnou protireformační orientaci se zřekl zeměpanské kontroly nad zemskou univerzitou s právníckou a lékařskou fakultou.

Přeložila Marie Opavová